

27 (Møn); (5) 466b 44; (6) 885 11,1934-35,154; (7) 488g 1,40,166,460; (8) 107 1947; (9) 161 1906/24: 1308; (10) 280 10/10 1925; (11) 161 1906/30: 226; (12) 74 52; 488g 1,1393; (13) 488g 1,37; 161 1906/24: 1171; (14) 448q IX,595 jf. 159 1931,139; (15) 679 2,694; (16) 679 2,693f (Fyn 1807); 159 1931,139f; 161 1906/1 og 1906/30: 1099 (Vejstrup SFyn); (17) 1004 70f, 76; (18) 301 84f; (19) 885 10,1933-34,174 (v. Tønder); (20) 488g 1,49; (21) 228b 277; (22) 81 92; (23) 499b 32; (24) 760 61; (25) 374 2.5,1931,529.

»STRYGE FOR KÅLEN«

Når kornhøsten var endt, stillede folkene sig op i gården foran husdøren eller i kålgården (køkkenhaven), begyndte på skrømt at hvæsse eller slå på lærne og truede med at meje også kålen, hvis de ikke fik en dram og æbleskiver – som husmoderen, der havde holdt udvig, skyndte sig at komme med. Høstskikken »at stryge eller vætte for kålen« har været brugt over hele landet og forsvandt med mejemaskinernes fremkomst i begyndelsen af 1900-t, på Bornholm dog allerede 1863 (1), men endnu 1916 blev i Helsingø VSjælland truet med at køre selvbinderen ind i urtehaven (2). Nikolaj Andersen skrev 1903 »En vis, der kan synges, hvæn en strygge for e kål« (3).

LITTERATUR: (1) 250d 15f,24-29,32f, 42,99; 885 14,1937-38,84,186-91; 159 1909,156 (Als) og 1931, 141f; 297c 89 (o. 1850); 944 34; 339 265; 760 64, 409; 549 91; 830 3,1885,25 (Bornh.); (2) 161 1906/23: 294; (3) 26 73-75.

LÆGEMIDLER

Harpestræng-afskrifter o. 1300 (1); kål betegner her både planten og grøn suppe af andre urter (2):

Omslag af knust kål heler friske og gamle sår, kræft; spises for nerve(?) smerter; blandes med bygmel, koriander og salt til lægedom for lemsmerter, bylder; grønkål spist klarer synet, giver kvinder brystmælk, renser deres blod, stimulerer fordøjelsen; kogt for længe giver den forstoppelse, men lidt kogt modvirker den forstoppelse og mildlidelser; frøene udvider dødt foster; kogt i vin og knust med rosenolie til omslag på mave og lemmer mod feber(-varme); blandes med alun og eddike til salve for spedalskhed o.a.; mod håraffald, med kogte bønner for hævede testikler og syg penis; asken af kål blandet med fedt anvendes for gamle sidesmerter; frøene drikkes med eddike mod indvoldsorm og maveonde; asken bruges mod nedfaldet drøbel; saften drikkes for hæshed, dryppet i næsen er den god

for (renser) hovedet; spiser man rå kål, bliver man ikke så hurtigt beruset; hænges om halsen mod sygdom i drøbelen; afkog med vejbred, salt og eddike for diarré, afkog med vejbred indtages for vattersot, epilepsi, trangbrystighed; aloe og kålsaft drikkes mod forstoppelse.

1400-tallet: saften anbringes under nedfaldet drøbel, rødkål kan tygges mod tandpine, de knuste frø i honning spises mod hoste, knuste kål- og rudefrø i honning indtages for hoste og brystmerter; har man mange grå hår, vaskes hovedet med dekokt af rødderne (3). Asken af kålstok spises mod diarré, kålblad bindes på bid af giftigt dyr; rødkål indgår i sårlegemiddel; kålstængel, tørre figner, bygmel, rude og koriander blandes til omslag på fodsmerter = podagra? (4).

Christiern Pedersen 1533: koges med olie til maveplaster for koldfeber = malaria (77a), knuses og koges med rosen- og bomolie til omslag på endetarm mod forstoppelse (52a), for diarré drikkes blomsterne med vand, spises kål kogt med talg eller stegte kålstokke (41b); asken af kålstok blandes med svinefedt til plaster for sidesting (66a), kålblade, kogøgøning og rosenolie lægges på lamme ben (74a), aske af kålstokke blandet med saften af gede- og komøg bindes på spedalsk sår (82a), saften af kål, koriander- og portulakblade i eddike og bygmel anbringes på kvindebrysters bylder (22b), kogt kål lægges på bryster, der giver for megen mælk (24a), asken af kålstok blandes med svinefedt til omslag på podagra (76a) og under nedfaldet drøbel (15b), lud af asken til badning af hovedbunden for at stimulere hårvæksten (2a), knuste kål- og sennefrø drikkes med vin mod indvoldsorm (63b). Henrik Smid 1546ff (5): sursyltet kabudskål (hovedkål) er bedst til folk med »hed mave«, som har ondt i milten og ofte forretter hårdt arbejde; stiller tørsten, vækker appetit. Udvortes køler og stiller den alle bylder og hævelser. Bladsaften kogt med honning og evt. safran indtages for lungesot og hoste. – Rødkål hjælper »for den onde skrøbelige mave«, fremmer fordøjelsen, modvirker forstoppelse, udvider urin og galde og »den opfarende seje vædske«, der gør øjnene mørke og blinde. Efter hugormebid drikkes afkog af rødkål eller dens frø. Saften af kålspirer kogt i vand og tilsat salt og kommen drikkes mod »mavens gulhed«. Kålsuppe kogt på gammel høne stiller kolik o.a. mavesmerter, modvirker »lændernes sten«, læger lever- og mildlidelser, man kan også spise 3-4 kålblade med salt og eddike, så bliver man den dag desuden ikke beruset, »omend man drikker megen

Man har fra gammel tid tillagt kål en lægende virkning på de fleste indvortes sygdomme. Tegning af Chr. Dalsgaard, 1899. Kobberstiksamlingen.

vin«. Kål med rude og koriander spises for podagra og smerter i lemmerne, mod podagra-smerter lægges et omslag af kål knust med bukkehornsfrø og blandet med eddike, for samme lidelse kan anvendes urinen, efter at man nogle dage har nydt kål, den læger også fistler, »kræft«, ringorm, pletter o.a. hudurenheder. Omslag med bladene stiller kroppens hede og smerter, saften blandet med honning læger skab, bladene lægges på hovedet mod håraffald.

Simon Paulli 1648, 183,321: kålen er »enten ond eller god: ond for den jordiske materie og

god for den subtile og tyndgørende kraft, som den har«; uddriver af maven en galdeagtig masse, men giver også »en melankolsk vædske«; kålblade virker stoppende, suppen løsner og giver bekvem afføring; de kogte spæde blade eller hjertesud giver godt blod. Det bedste er at nyde kålen som suppe og ikke som grød. Afkoget modvirker podagra. Bladene anbefales mod drukkenskab, »men den, der ikke kan holde sig fra sådant fylderier eller nødig vil drikke vin over tørsten eller overmåde, så at de bliver drukne«, skal indtage et pulver med bl.a. kålfrø.

I kålhaven. Den danske Kalender, 1513. Det kgl. Bibliotek.

– Af bladernes saft tilberedes på apotekerne et middel mod hæshed og brystonde. Bladene kan indtages i drik for bylder og fistler; de læger friske sår. Bades vorter på hænderne med plantens saft, forsvinder de »ligesom dug for solen«. Sår, fistler, kræft, ringorm etc. kan vaskes med vinafkog, de kogte blade bruges som omslag. Bladene lagt på blærer og vabler trukket af Spansk Flue stiller smerter og får ny hud til at gro frem.

Kålen blev regnet for sundhedsbevarende, folk med en god kålhave behøvede ingen læge (6). Man mente, at navnlig skrædderen havde brug for kål (SJylland; 7). Mens hvidkålen af nogle blev regnet for usund, var grønkålen almindelig anerkendt som en særlig sund spise, der i mange tilfælde gjorde doktoren overflødig (Jylland; 8): Hvor man spiser megen grønkål, kommer ingen læge – hvor solen skinner heller ingen; hvor grønkål går ind, · ej høres doktorens trin. · Grønkål holder syge ude, · du sejler stolt din skude (Jylland; 9). På Læsø skal i ældre tid være spist store mængder grønkål, og det blev nævnt som årsagen til, at så mange læsøboere blev meget gamle (10). Man gav småbørn grønkålsuppe for at stimulere deres appetit (11). Drak man øl oven på kål, kom man til at hoste i sin grav (Jylland; 12). Kirsten Morsings fra Lime helbredte ved påsketid 1685 en kone i Randers, som var faldet og ikke kunne komme til kræfter igen, med kålfrø og et slag af kålstok med ordene: Opstå og bod få i Jesu Kristi navn! (13). Mod forgørelse skal spises tre kål stjålet i lige så mange haver (Skiveegnen; 14). Gravid kvinde må ikke drikke vand til kål, så får

barnet store knæ (SFyn; 15). Tre kålblade i eddike spist fastende modvirker beruselse (16). Skærtorsdagskålens forebyggende virkninger er nævnt s. 244. Rå hakket grønkål og en æggebomme spist på rugbrød værner mod forkølelse (17).

Mod koldpis skal man drikke afkog af kålstilke i vineddike (18), for »døvelse« lægge tre blade gnedet med smør på nakken (1785; 19). Hjerterblade af grønkål, plukket i morgendug, er i Sønderjylland spist for lunge-tuberkulose (20), på Mors regnes 9 kålspirer nydt på fastende hjerte som et ufejlbarligt middel mod blegkot (21). Et frisk (eller dugget) kålblad lagt mod panden eller issen hjælper for hovedpine (22). Ringorme fordrives, når man spiser rigelig kål og hyppigt bader stedet med fåre- eller menneskeurin (23), knust grønkål indgår i plaster på ringorm (24). Vorter vædes med saft af grønkålsblade (25). Asken af kålstokke blandet med svinefedt gnides på podagra (26).

Grønkål er bestanddel af plaster på »sur ben-skade« (27), på frostskafer, -sår lægges hvidkålsstilke oplødt i vand (Røsnæs) og drysses med knust ovntørret grønkål (Lyndelse Fyn; 28), hvidkålsblade trækker betændelsen ud (NVSjælland; 29); som trækplaster er også anvendt knust grønkål (Skagen 1787; 30), endvidere benyttet som omslag på hævelser (ØMøn; 31), lettere kvæstelser, bylder etc. (SFyn; 32), med hyldebark m.m. i plaster på halsbylder og ondt i halsen (33); grønne kålblade med tælle imellem lægges på bylder (1743; 34), svedne kålblade på buldne fingre (Fyn; 35). Sår af Spansk Flue (plaster) i den hensigt at uddrage onde vædsker af smertende arme og ben holdes åbent med et kålblad (36). Frisk grønkål bindes på sår og åbne åreknuder (Slesvig o. 1900), bladsaften blandet med linolie og hvidt voks koges til salve på brandsår (MJylland; 37).

Er køer blevet forhekset, skal foran dem lægges tre kål stjålet i tre haver; æder de kålen, bliver de raske, ellers må de dø (1785; 19). Husbonden skal julemorgen, lige efter at han er stået op, give kvæget hvidkålsblade, så malter det godt hele næste år (Bogø; 38). De blade husmoderen ikke bruger, kastes i en muret, vandfyldt bryggerskumme, efter indbindingen får køerne denne »ensilage« og giver god mælk (39). Grønkål kogt med havregryn og ni slags urter indgives køer for lungesot (1632), på Stevns o. 1700 grønkål kogt med havregryn og fedt (40). Mod nældefeber skal koen have kålfrø i mælk (41), for nedfalden drøbel et kålblad med regnorme (42), mod trommesyge som følge af forgiftning kål-

frø eller disse kogt i mælk (43). Kålblade med kogedning og brød (44) eller kålfrø og sennep (45). Vil koen ikke komme i brunst, får den en flækket, stegt kålstok (VJylland o. 1850; 46) eller tre små kålstokke hentet efter solopgang i anden mands have, de bliver også listet i en ko, som ikke er »ren« (har sluppet efterbyrden) efter kælvningen (Jylland, Fyn; 47).

Når hestene kommer på stald om efteråret, skal man i løb hente en kålstok fra haven og lægge den i krybberne (Lolland; 48). Grønkål og peberrod nævnes for hestens kværke (1816), grøn-kål i omslag på dens bylder (49). Når hoppen har været til hingst, skal den have kålfrø, så bliver den med føl (50).

En so, der ikke kommer i brunst, får grøn-kål (Lyø; 51). – Straks efter udrugningen giver man gæslingerne en grøn-kålstok og smuldrer grovbrød over ryggen på dem (Falster; 52).

LITTERATUR: (1) 343 32f,118f; 12,45; (2) 159 1931,152; (3) 15 30,34,37,41,83,99; (4) 348b 56 jf. 90; 36,49,58; (5) 841 1577,88f; (6) 996 14,1949,39; (7) 228e 2,355; (8) 161 1906/23: 1835,2223; (9) 107 1948–50; (10) 109 4/10 1926; (11) 520 10; (12) 488 4,380; (13) 679 1,146; (14) 378 1,23f; (15) 488j 4,457; (16) 488o 303,312; 328f 2,65; (17) 107 1960; (18) 488o 150; 273 185; (19) 488 6,1883,354,379; (20) 107 1946; (21) 377 9,1927,90; (22) 408 39; 161 1906/23: 1686 (Salling); 1008 19,1932,693 (Ejby); 494 339 (o. 1880); (23) 488o 173; 328f 1,210; (24) 488o 244; (25) 488o 211; (26) 488o 170; (27) 488o 105, 222; (28) 914 1,249; 488j 6,335; (29) 684 203; (30) 681 113; 253 1921,185 og 1931,80; (31) 934 625 (1934); (32) 161 1906/23: 1035; (33) 488o 136; (34) 488o 118; (35) 519 63; (36) 488o 247; (37) 634 16683/44, 14685; (38) 466b 45; (39) 57b 2,1806,559; (40) 178 1935,30 og 1937,169; (41) 83 198; (42) 488i 6,2,478; (43) 791 1,1789,42; 451 1798,102; 661 4, 1821,77; (44) 161 1929/64 D 7; (45) 83 166; (46) 572 39,1927–28,400; (47) 488i 6,2,470,477; 830 7,1887,44; 228c 74 (Sønderj.); 885 12,1935–36,218 (Løjt); 519 63; 634 12006 (endnu i 1920'erne); (48) 549 34; 161 1906/46: 789; (49) 83 46,115; (50) 83 138; (51) 107 1966; (52) 865 66.

ANDEN ANVENDELSE

På Amager brugte man tørrede kålstokke som brændsel »både på skorstenen og i kakkellovnen« (1803; 1), det blev i nyere tid kaldt *amagergas* (1b), anvendt til at fyre med, når der kogtes vand til brygning (NFyn o. 1850; 2), asken til tøjvask i stedet for den dyre soda (Viborgeggen; 3).

Hjemmekærnet smør blev pakket i kålblade (4).

– I jyske skovfattige egne satte børnene om efteråret mærke ved særligt store kålplanter, 6-7 af disse »julekål« blev efter størrelse bundet på et kosteskaf til et »juletræ« – der bagefter kunne spises (5). Den, som ved drengenes »ringløben« ikke fik nogen ring, blev »munkestikker« og skulle have et halmbånd om livet og en kålstok i nakken (VJylland; 6). Børn spiste marven af stokkene, som havde fået frost, og lavede damspilbrikker af f.eks. brune og grønne stilke (Jylland; 7), grøn-kålsblade er »træer« i små haveanlæg, -stokke deres »køer« (8).

Hvis øllet »kastede sig« = sydede og boblede uden at gære, skulle man tavs og uset lægge tre stjålne kåltoppe i det (Fyn; 9).

Stige byvåben er en grøn-kålstok med »hjerne«-blade, en sådan blev her ved festlige lejligheder bundet i flagstangens top med flaget vajende ned under (10).

LITTERATUR: (1) 57 1,1803,360; (1b) Fra Kvangård til humlekule nr. 3, 1973,57f; (2) 126 83; (3) 488f 3,9; (4) 107 1940 jf. 328e 56; (5) 483 24/12 1904 iflg. 228e tb. 248; (6) 228e 2,628; (7) 228e 2,357; (8) 760 110; 107 1948; (9) 519 63; (10) 830 6,174.

VARSLER

Under kålplantningen blev gerne sat »kæresteplanter« for et eller flere par. Man fjernede hjertes-kud og det meste eller hele roden på to planter og stak karlsens kål gennem et hul i stænglen på pigens, hvorefter begge anbragtes på en sten i plantehullet; groede de videre, blev de gift med hinanden eller fik held (Jylland; 1). Margrethedag 13/7 tog unge piger en kålplante, skar stilken over og satte den i et hul med sten i bunden; slog den rod, ville den karl, hun plantede for, blive hendes mand (Løjt Sønderjylland; 2).

I en af planterækkerne satte man en kål for hvert medlem af familien eller person i huset; holdt den sig grøn, skulle »ejeren« ikke dø inden årets udgang, men visnede den og blev en gul »ligplante«, var det et dødsvarsel (3), sml. nedenfor og St. Hansurt bd. 3.

»Dersom der i din have skulle imod formodning lade sig en bleg grøn-kål tilsyne . . . så skal der vist i dette år komme lig i huset« (1795 MJylland; 4). En sådan gul, hvid eller broget plante blev kaldt *ligkål* i Jylland og på Fyn o. 1800ff, *dødningekål* 1860, *ligurt* Anholt 1891 (5) og varslede at en af husets beboere eller ejerens nærmeste familie snart ville dø (6), det skete også, hvis man købte og satte en sådan plante (Sønderjylland; 7). Ligkålen skulle straks rykkes

»I kålhaven«. Maleri af H. A. Brendekilde, 1930.

op, brændes (Roskildeegnen) eller kastes i rindende vand (VJylland; 8). Man kendte tilfælde, hvor fundet af en ligkål blev sat i forbindelse med et menneskes død (Jelling o. 1850; 9). En karl talte usømmeligt om menstruerende pige og blev kort efter – man mente som straf – dræbt i en sammenstyrtet mergelgrav, kort forinden var fundet en ligkål i gårdens køkkenhave. »Ved kirkedøren stod ligfølget og kunne se den store hvide grønkålsplante rage højt op over alle de andre. Nu vidste alle, hvad ligkålen betød, og det gjorde et dybt indtryk... Men fra den dag af begyndte ligkålen at visne« (Lime i Viborg amt o. 1810; 10). Der blev plantet mange kål i Avlum fattiggårds have i håb om, at der mellem dem skulle komme en ligkål – »thi for hver

ligkål, der gror frem, dør jo et menneske, det slår aldrig fejl«. Det fattiglem, hvis vindue stod nærmest, skulle først dø og inden længe. Man kunne drive døden væk ved hurtigt at kaste ligkålen i rindende vand, og volde en nabo megen skade ved at plante en ligkål i hans korn, så ville ske en stor ulykke på samme ager (Avlum sogn o. 1900; 11).

Mens ligkålen var hvid, helt ind i »hertet«, havde *sygekålen* blot hvide kanter (Jylland; 12); sygdom eller død varslede også en meget afstikkende mørkbladet (Mors) eller »sort« kål (13); groede to kålstilke sammen, var det ligeledes et dødsvarsel (14). Der kom ulykke eller dødsfald i familien, hvis en grønkål om efteråret fik blomster med en mærkelig bleg kulør (15).